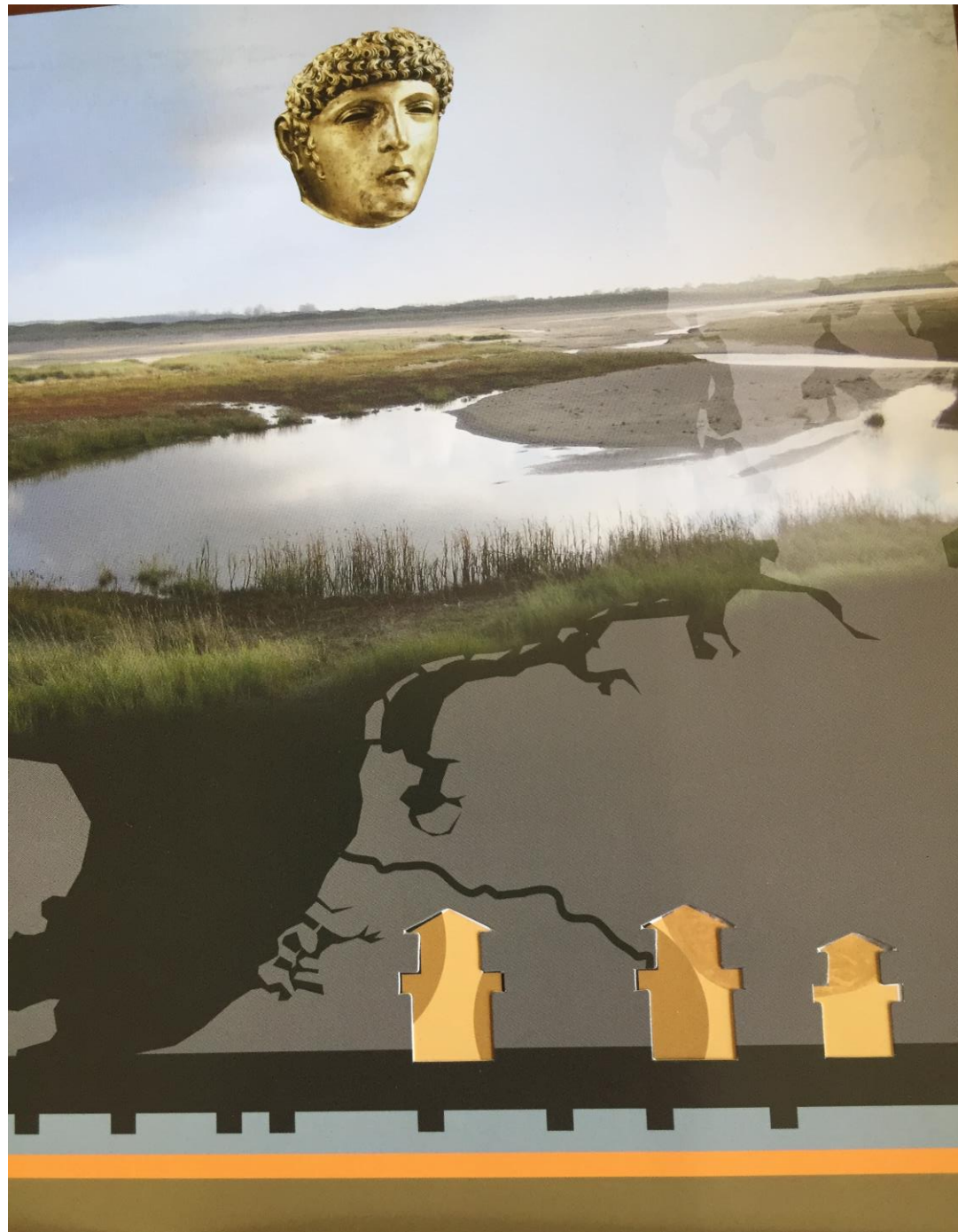

**L
I
M
E
S**

**L
I
M
E
S**

Anita Bronner-Maars

Waarom dit onderwerp?

Het is actueel onderwerp:

1. Unesco Werelderfgoed sinds 2021
2. Romeins heiligdom in Gelderland (herwen-Hemeling)
ontdekt 23 juni 2022
2. RMO tentoonstelling juni 2023
4. ANWB fietsroutes voorjaar 2023
5. Kwartetspel

Wat ga ik behandelen tijdens de lezing?

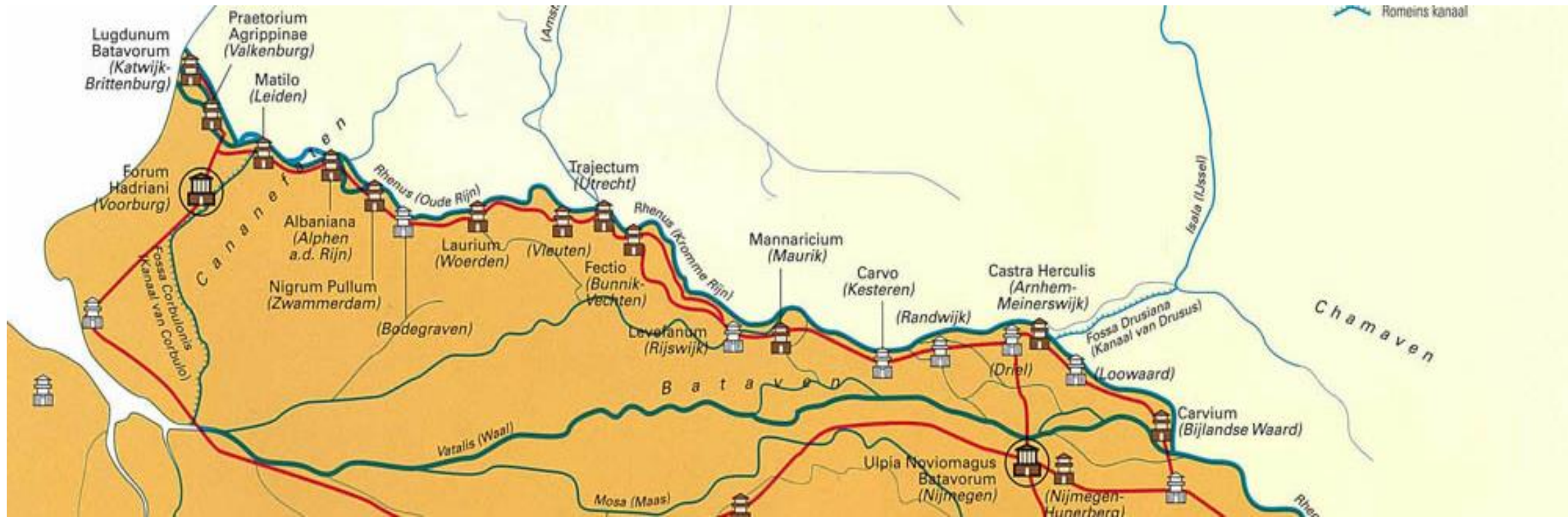
1. wat is de Limes
2. het ontstaan van de Limes
3. gevolgen van de Limes
4. wat is er te zien langs de Limes

Wat is de Limes?

1. Limes betekenis
2. Wat als eerste opvalt... militaire zone
3. De Limes is gebouwd voor verdediging tegen Germaanse invallen
4. De grens werd bewaakt door het romeinse leger
5. de start van de Limes in Nederland is ontstaan t.t.v. keizer Augustus (27 BC–14 AD) en heeft zo'n 400 jaar bestaan
6. Maar de Limes is meer.....
  - bewakingssysteem
  - transportroute
7. Pax Romana

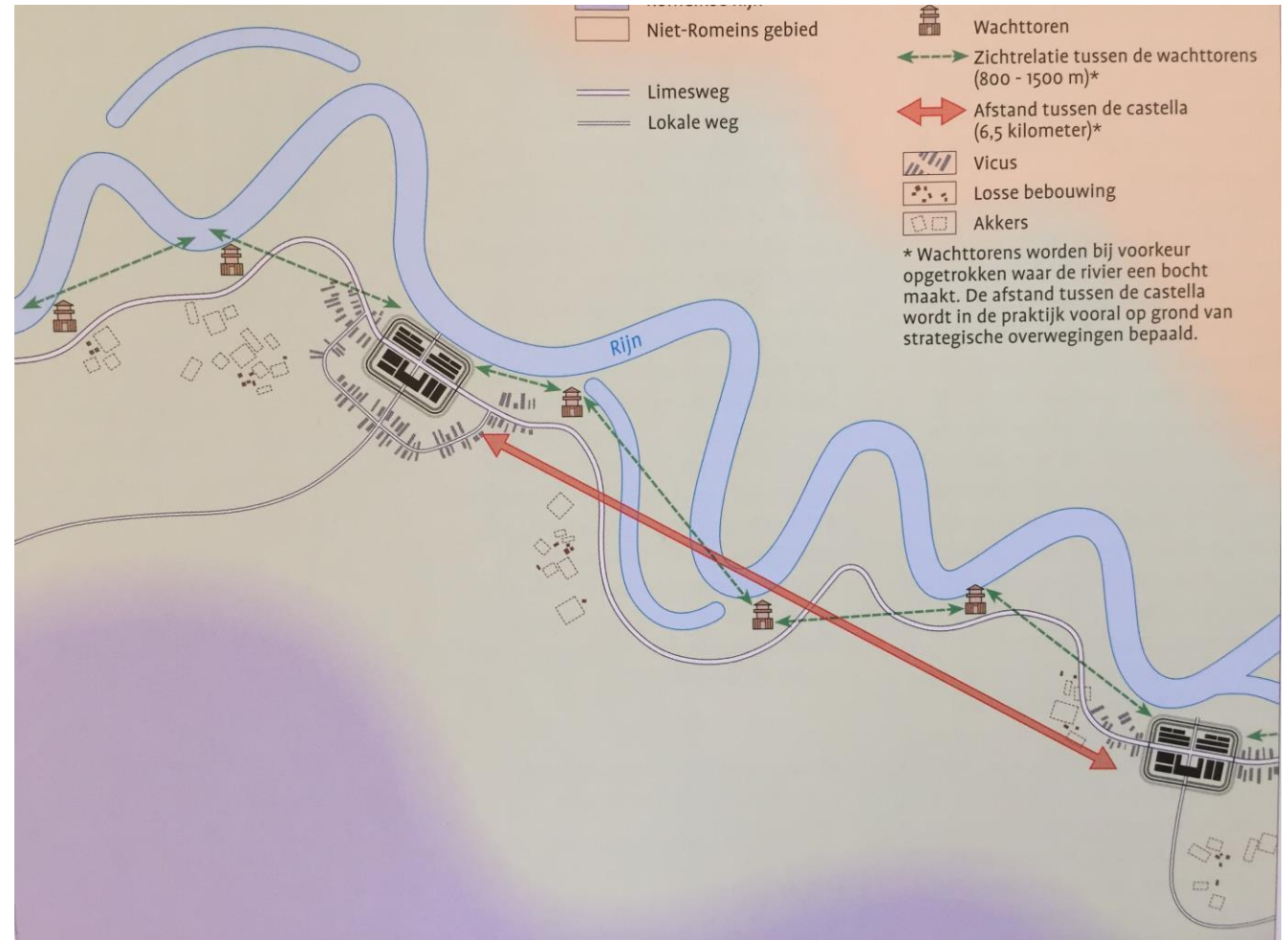

1. Limes loopt van Katwijk tot Arnhem langs de Rijn/Rhenus.
2. Nederland werd hierdoor in tweeën gedeeld
3. de Limes heeft een grote archeologische schat nagelaten in onze bodem
4. De schat ligt onder de grond
5. geen ijzeren gordijn
6. Het grensgebied is een smeltkroes van mensen en ideeën

Wat is de Limes

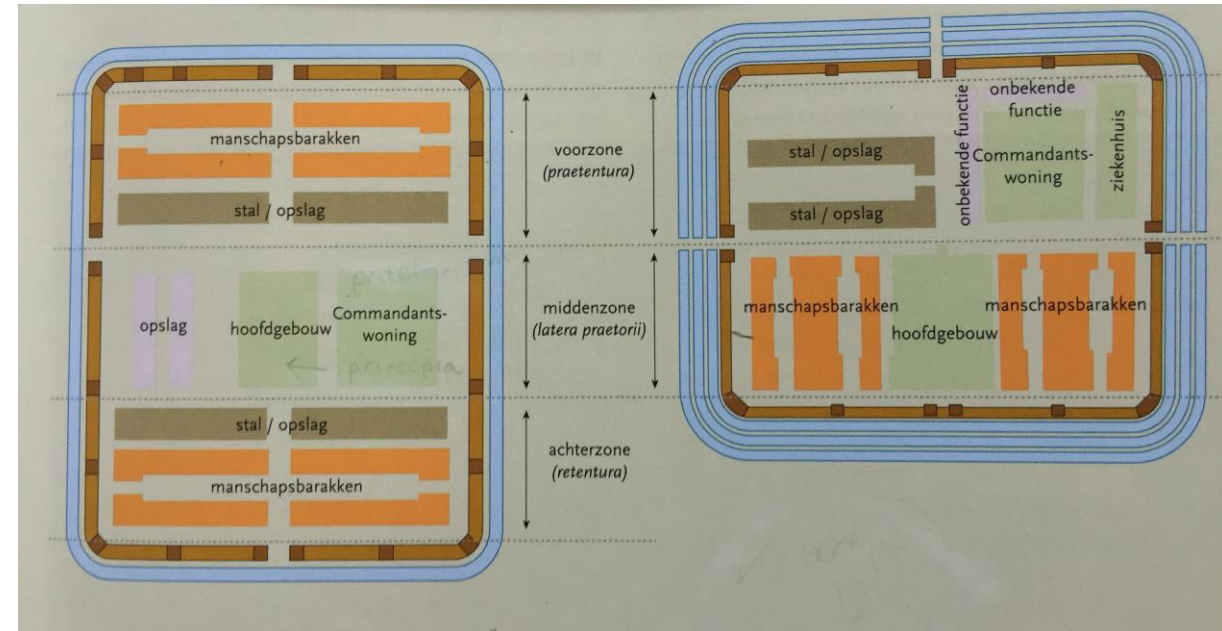
1. de ligging van de castella
Zij waren verbonden door de Limesweg
2. Deze Limesweg liep op de linkeroever
3. Tussen de castella stonden de wachttorens.
4. mijlpalen
5. Naast de forten ontstonden burgerlijke nederzettingen.

Wat is de Limes

Castellum en Castrum

1. Een castellum was bedoeld om de hulptroepen veilig in te huisvesten.
2. Hoe ziet een castellum er uit?
3. Castella eerst in hout opgetrokken
4. Grootte en vorm
5. Castrum was voor de legioenen
6. Hoe ziet een castrum er uit?
7. 1 castrum

Katwijk- Lugdunum Batavorum/Brittenburg (50 AD)

Valkenburg/Praetorium Agrippinea (39/40 AD) ## (Torenmuseum)

Leiden/Matilo (50 AD)

Alphen a/d rijn / Albaniana (41AD) ## Archeon

Zwammerdam / Nigrum Pullum (80 AD)

? Bodegraven (40 AD)

Woerden/ Laurium(41 AD) # (Castellumgarage)

De Meern / Fletione (40 AD) ## Hoge Woerd

Utrecht /Trajectum ad Rhenum (40 AD) DomUnder

Vechten / Fectio (5 AD) ## Wachttore

? Rijswijk /Levefanum (47AD)

? Maurik/mannaricum (70 AD)

? Kesteren/ Carvo

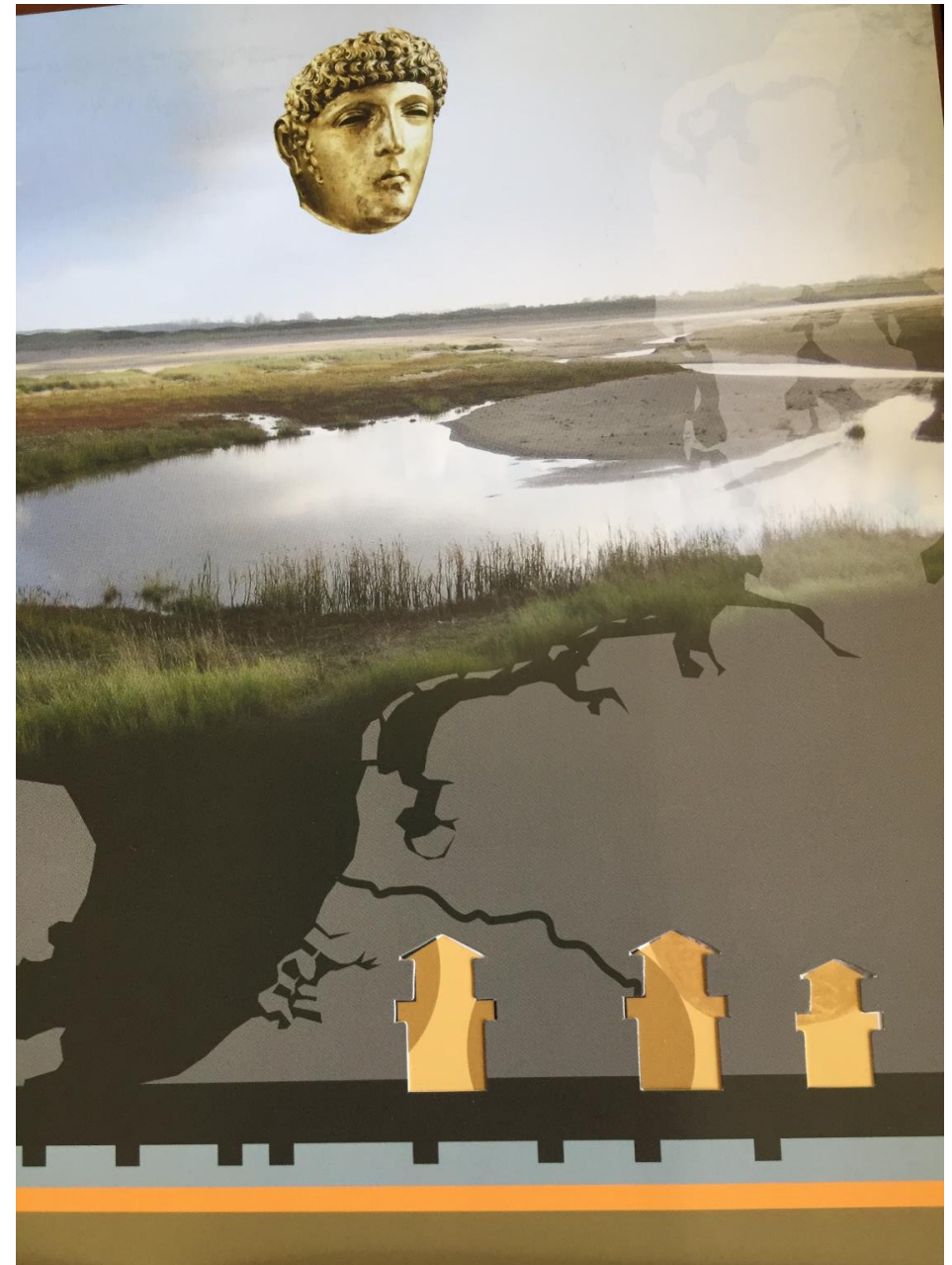
Arnhem (Meinerswijk)/ Levefanum (14 AD) ##

? Duiven- Loowaard (40/41 AD)

? Herwen-de Bijland/ (begin 1^e eeuw AD)

? = castellum nog niet archeologisch gevonden

= Valt te bezichtigen

Wat is de Limes

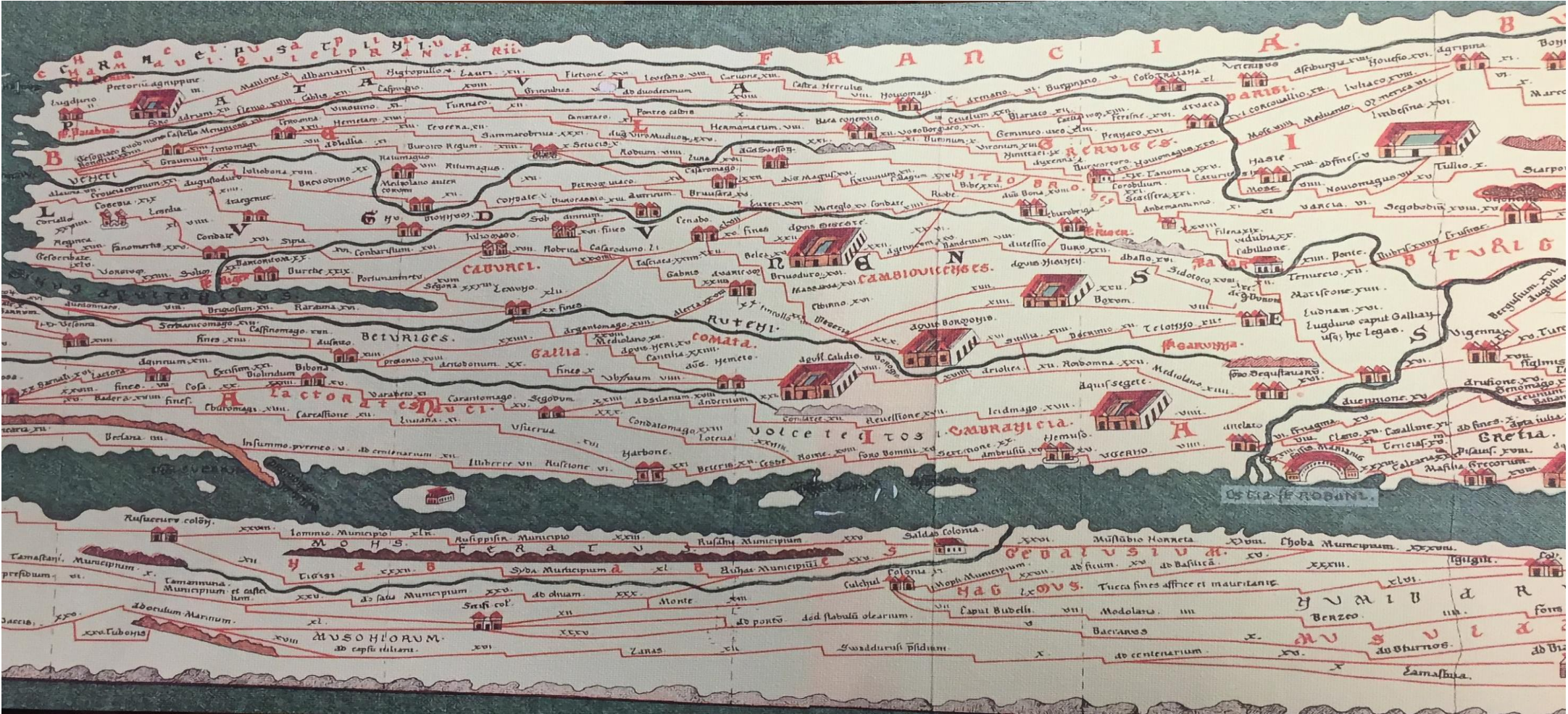
1. De Limes was veel groter
2. t.t.v keizer Trajanus (98 -116 AD) is het rijk het grootste
3. **Limes Germanicus** bestaande uit:
  - a. Britse limes in Engeland
  - b. Neder Germaanse limes
  - c. Raetische limes in langs de Rijn en Main
  - d. Donau limes tot de Zwarte Zee

Arabische limes is de naam in Klein Azië
Limes Tripolitana is de naam in N. Afrika
4. Door de diversiteit van de regio zag de limes er verschillend uit

Wat is de Limes

Golf van Biskaje

Tabula Peutingeriana

Wat is de limes

Waarom is deze kaart zo belangrijk?

1. Praetorium agrippinea , Matilo, Lugdunum.
2. Ook rivieren, wegen stonden er op.
flevus Rhenus en flevus Patabus
3. Archeologen konden m.b.v. deze kaart gaan graven
4. Peutingermap was de enige wegen kaart.
vernoemd naar Conrad Peutinger
(1465-1547)

Ontstaan van de Limes

Koningstijd 753 – 509 BC

1. Ik neem u even mee terug in de tijd
2. Het ontstaan van Rome (753 BC)
3. Rome begint als een koninkrijk
4. Nog geen veroveringen
5. In 509 BC komt er een republiek en dan verandert dit

Ontstaan van de Limes

Republiek 509-27BC

1. Macht komt nu te liggen bij.....
2. SPQR lettercombinatie
Senatus **P**opulusque **R**omanus
Sono **P**azzi **Q**uesti **R**omani
3. Veroveringen in Italië
  - 400 BC. Etrusken
  - 343 - 290 BC Samnieten
  - 280 BC Griekse steden
4. Bondgenoten

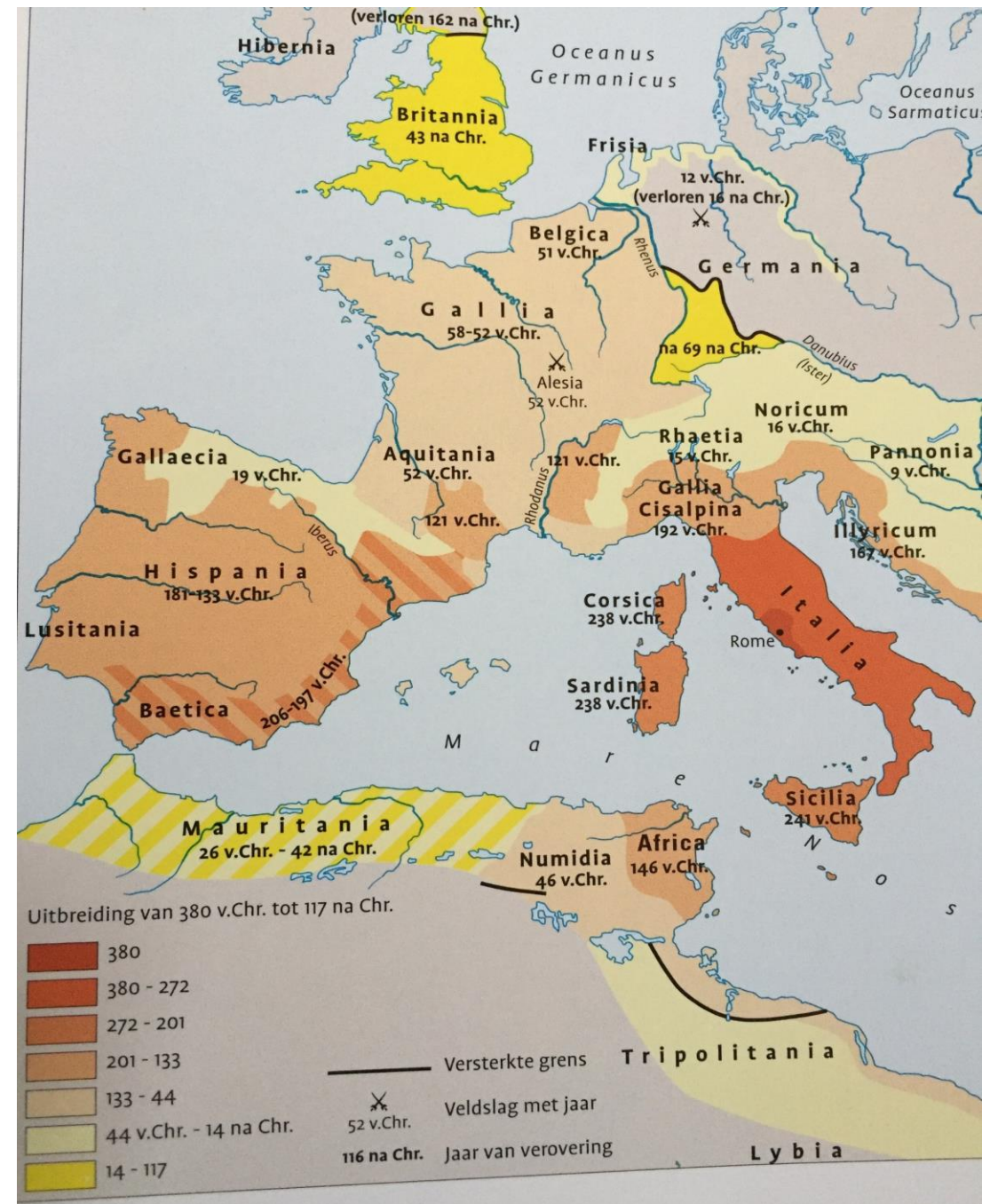
Ontstaan van de Limes

Republiek 509-27BC

1. Veroveringen buiten Italië v/a 264 BC
2. Punische oorlogen (3) (tussen 264- 201 BC)
tegen de stad Carthago.
3. In 125 BC opnieuw een stad Massilia (Marseille)
4. Dit leverde de provincie Gallia Narbonensis op
5. Rome legitimeert haar acties
6. Caesar in 58 BC naar Gallië gestuurd

Na 7 jaar strijd is het merendeel veroverd

Bello Gallico

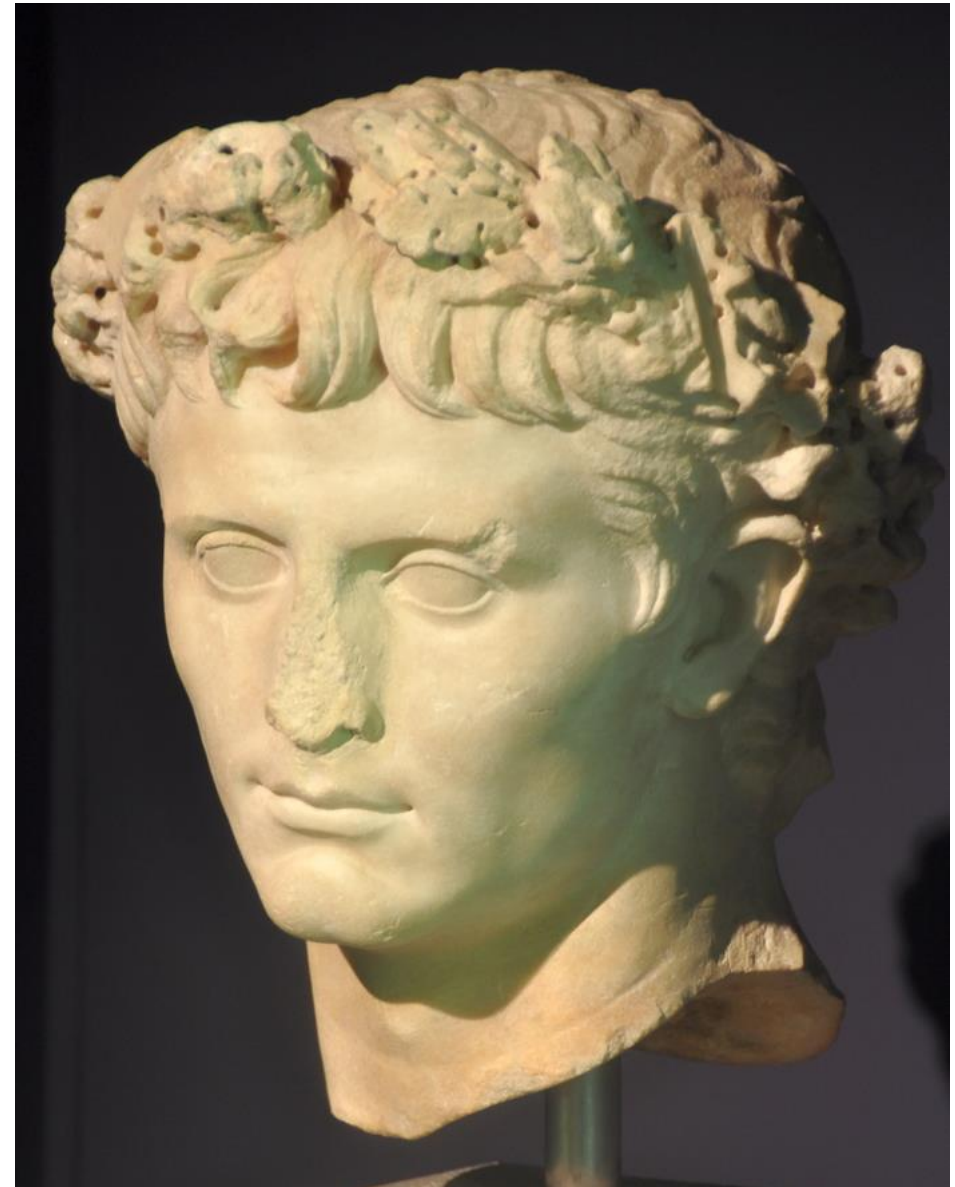

Ontstaan van de Limes

Keizertijd 27BC-476AD

1. Augustus (27 BC – 14 AD) wordt de 1^e keizer
2. Augustus streefde naar verlegging van de grens
3. in 19 BC een legioenplaats/castra
4. Start consolidatie van de Limes
5. diverse expedities naar de Elbe
6. Nu verrijzen ook de eerste castella (5AD)

Vechten 5 Ad en Arnhem 12 Ad

Ontstaan van de limes

Keizertijd 27BC-476AD

1. de Elbe als grens was niet haalbaar
2. Teutoburgerwoud (9 AD).
3. Gevolg: de Romeinen verloren 3 legioenen
4. Biograaf Suetonius (69- 140 AD) schreef het volgende hierover.....
5. Dat deze slag echt gebeurd is, bewijst de grafsteen van Marcus Caelius
vertaling van de tekst

Ontstaan van de Limes

Keizertijd 27BC-476AD

1. Er ontstaan plannen om Brittannië te veroveren t.t.v. **keizer Caligula** (39- 42 AD) en **keizer Claudius** (41 -54 AD).
2. Wat is nodig om deze expeditie te kunnen uitvoeren?
3. Hij bouwde Praetorium Agrippinea te Valkenburg
4. verovering van Brittannië?
5. Maar wel zijn opvolger **Keizer Claudius** (41 -54 AD)
- in 43 AD bij het romeinse rijk
6. Dit alles heeft tot gevolg dat de lage landen steeds belangrijker worden.
7. meer forten bouwen langs de Rijn.

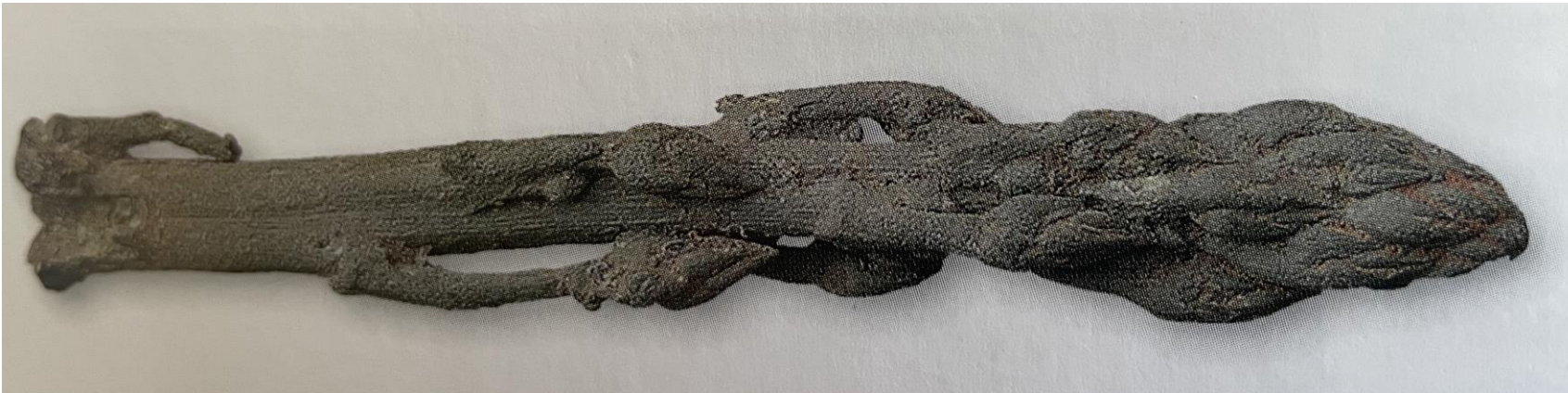
Gevolgen van de Limes

1. In de periode voor de Limes was het hier bijna onbewoond.
2. Aantal mensen nam toe 30.000 – 200.000.
soldaten en burgerlijke nederzettingen
3. En..... de Romeinen brachten het schrift mee.
4. We ontwaken uit de prehistorie
5. Ons land wordt zichtbaar in de geschriften van Tacitus (ca 56 – 117 AD) of Plinius , de Oudere (23-77 AD),
6. Plinius omschrijft in zijn geschrift ‘Naturalis historia’ ons land als volgt:

Gevolgen van de Limes

1. Beschaving en romanisering
2. Wegen werden aangelegd, handel ontstaat, munten
3. Nieuwe producten
4. Ontwikkeling van N.W. Europa.

Einde van de Limes

1. Waardoor is er een eind aan de Limes gekomen?
2. er bestaan veel theorieën
3. Als de Romeinen vertrekken....
4. echter..... rol in ontwikkeling N.W. Europa als erfenis
  - rechtstelsel/Romeins recht
  - alfabet en antieke teksten
  - Latijn
  - Christendom
5. En.... de resten van de Limes zijn nog te bewonderen.

Er zijn twee lange afstandsroutes.

Je kunt de Limes al **wandelend of fietsend** beleven.
wij kozen voor de fietsroute

www.wandelnet.nl/limespad

www.nederlandfietsland.nl

www.europafietsers.nl

www.romeinen.nl

www.pirola.nl

Wat is er te zien langs de Limes

1. Aanleiding
2. De Limesroute op de fiets
3. Afstand Katwijk - Wenen (ca.1600 km)
Tijd 1 maand 70 km per dag gemiddeld
Hotels
De bepakking Ortlieb
het weer
4. Ik heb voor u een selectie gemaakt uit de vele archeologische plekken langs de Limes.

Toren van Kalla

van
Nicolas Dings
2010

Valkenburg/
Praetorium Agrippinae
40 AD

Valkenburg/ Praetorium Agrippinae (40 AD)

Wat is er te zien langs de Limes

Leiden/ Matilo (50 AD)

1. Het castellum wordt gevisualiseerd in het stadspark Matilo
2. De resten van het castellum liggen nog altijd in de bodem verborgen
3. Gouden masker van een romeins soldaat is hier gevonden.

Wat is er te zien langs de Limes

Zwammerdam/Nigrum Pullum 80 AD

1. Dit castellum was een belangrijke rivierhaven.
2. Onze bodem is ideaal.
3. Bij zorginstelling Ipse de Brugge,
  - vondst van 6 schepen
4. Het betrof drie boomstamkano's en drie platbodems/pramen
5. De Romeinen hadden vrachtschepen en marineschepen/oorlogsschepen
6. de platbodems zijn vrachtschepen

Wat is er te zien langs de Limes

Woerden/Laurium (41 AD)

1. Bij de bouw van een parkeergarage in 2003 diverse boten opgegraven
2. Na restauratie opgesteld (Woerden 7)
4.30 br en 30 mt lang
3. Bijzonder aan het schip was dat het zowel gezeild als geroeid kon worden
4. Voor 2003 waren er ook al andere vaartuigen gevonden: 1 platbodem en 2 boomstamkanoos

Uitgang Kerkplein

Woerden 7

Wat is er te zien langs de Limes

De Meern/Fletione (40 AD)

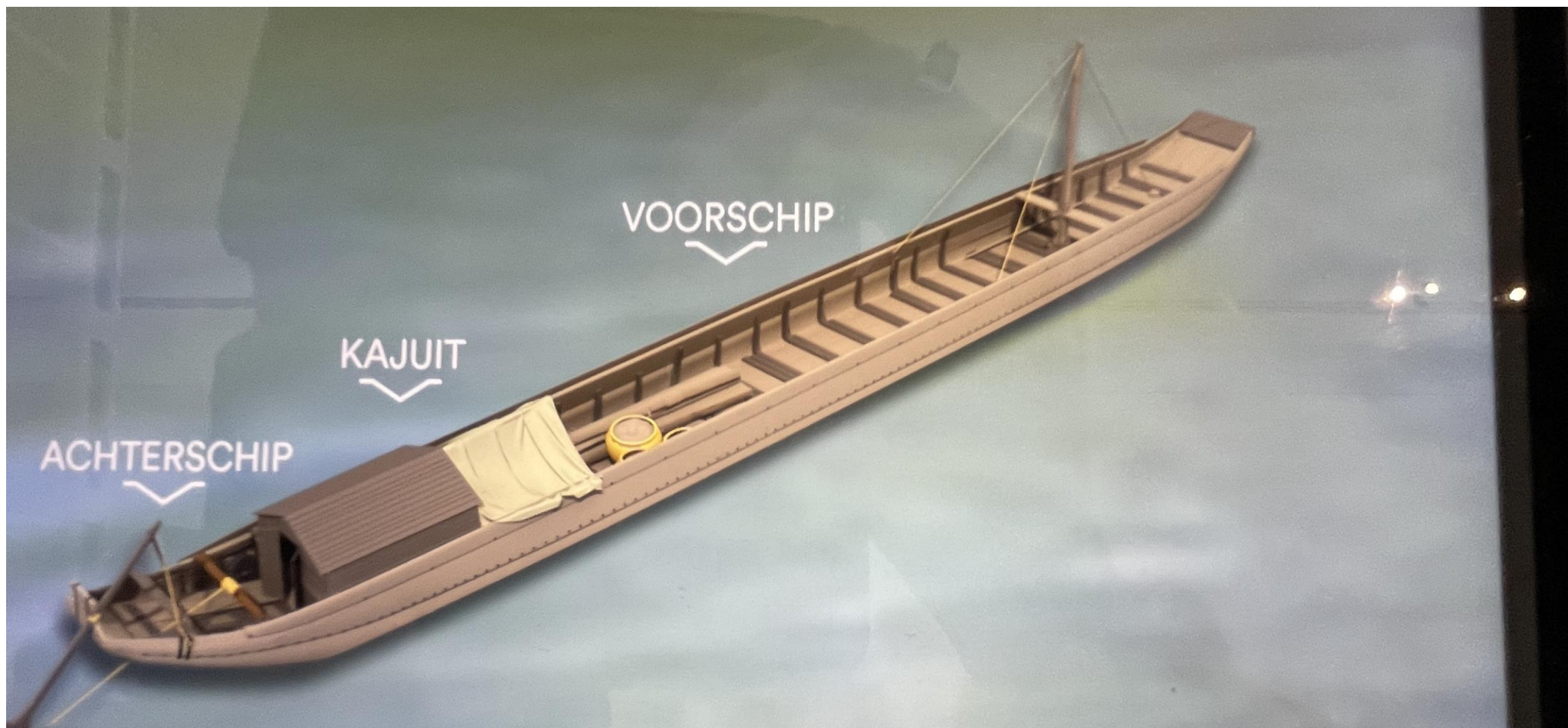
1. Ook hier diverse schepen gevonden
2 kanoos en 3 platbodems
2. de limes zijn soms zichtbaar door reconstructies
3. hier: replica van een castellum 'Hoge woerd'
(2015)
4. Topattractie is het in 1997 is gevonden schip de Meern 1 (platbodem)
5. Zwammerdam, Woerden en de Meern/Leidsche Rijn vormen a.h.w. een scheepskerkhof.

**het schip
Meern 1**

De platbodem Meern 3 kon zowel roeien als zeilen

Wat is er te zien langs de Limes

de Meern/Fletione (40 AD)

1. Badhuis
2. Bij elke nederzetting hoorde een badhuis maar in de lage landen niet veel gevonden
3. Voor de hoofdingang is een visualisatie te zien van het best bewaarde badhuis dat we in Nederland kennen.
4. krabber, geen zeep maar olie

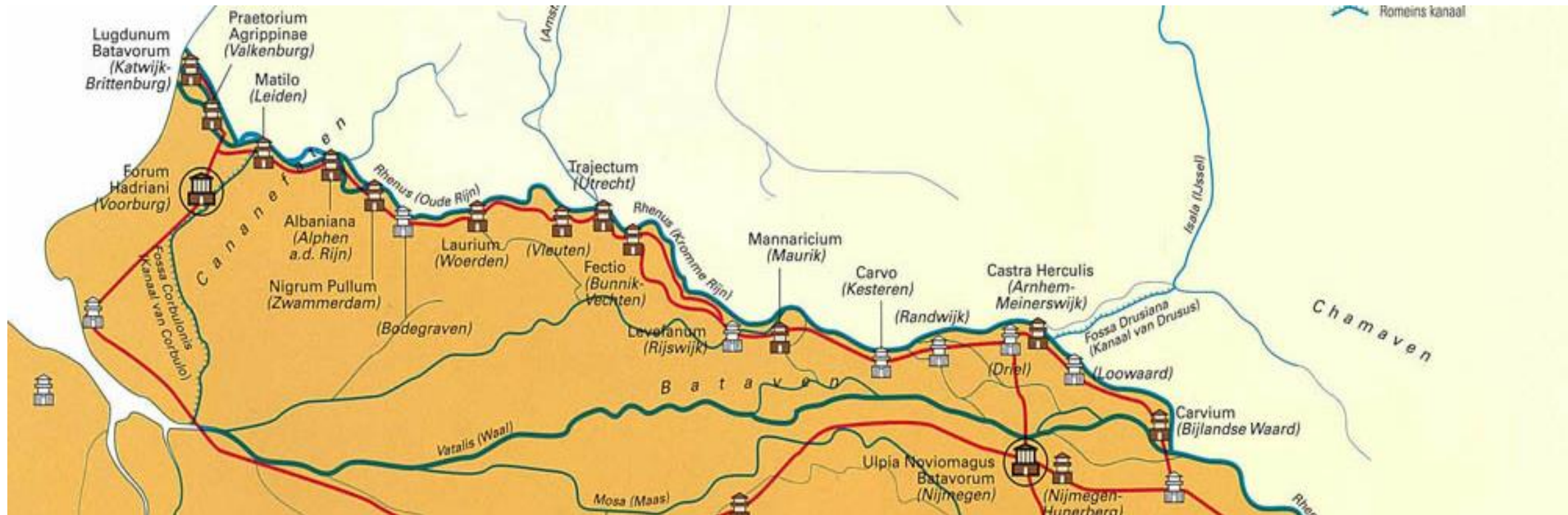

De limesweg in Utrecht

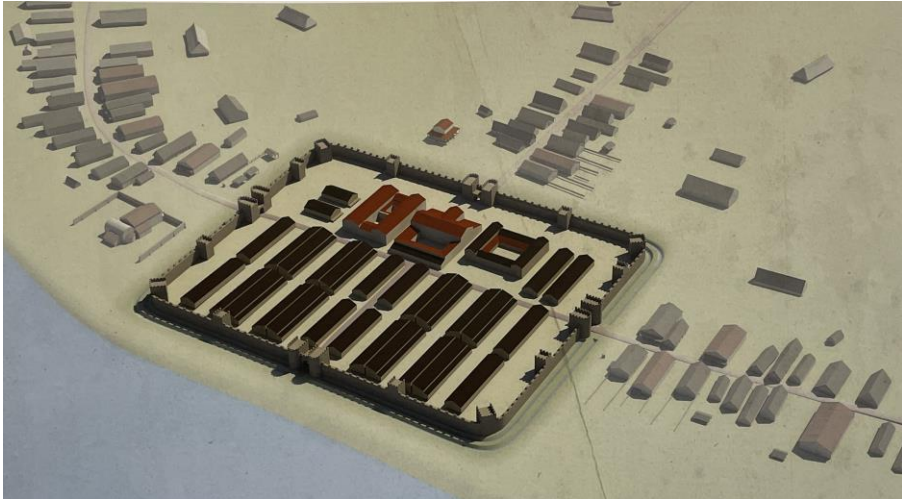

- ↑ wachttoren
- fort - castellum
- 1. Utrecht - De Meern - Hoge Woerd
- 2. Utrecht - Domplein - Traiectum
- 3. Utrecht - Vechten - Fectio
- gereconstrueerde rivierloop van de Rijn
- Romeinse wegen

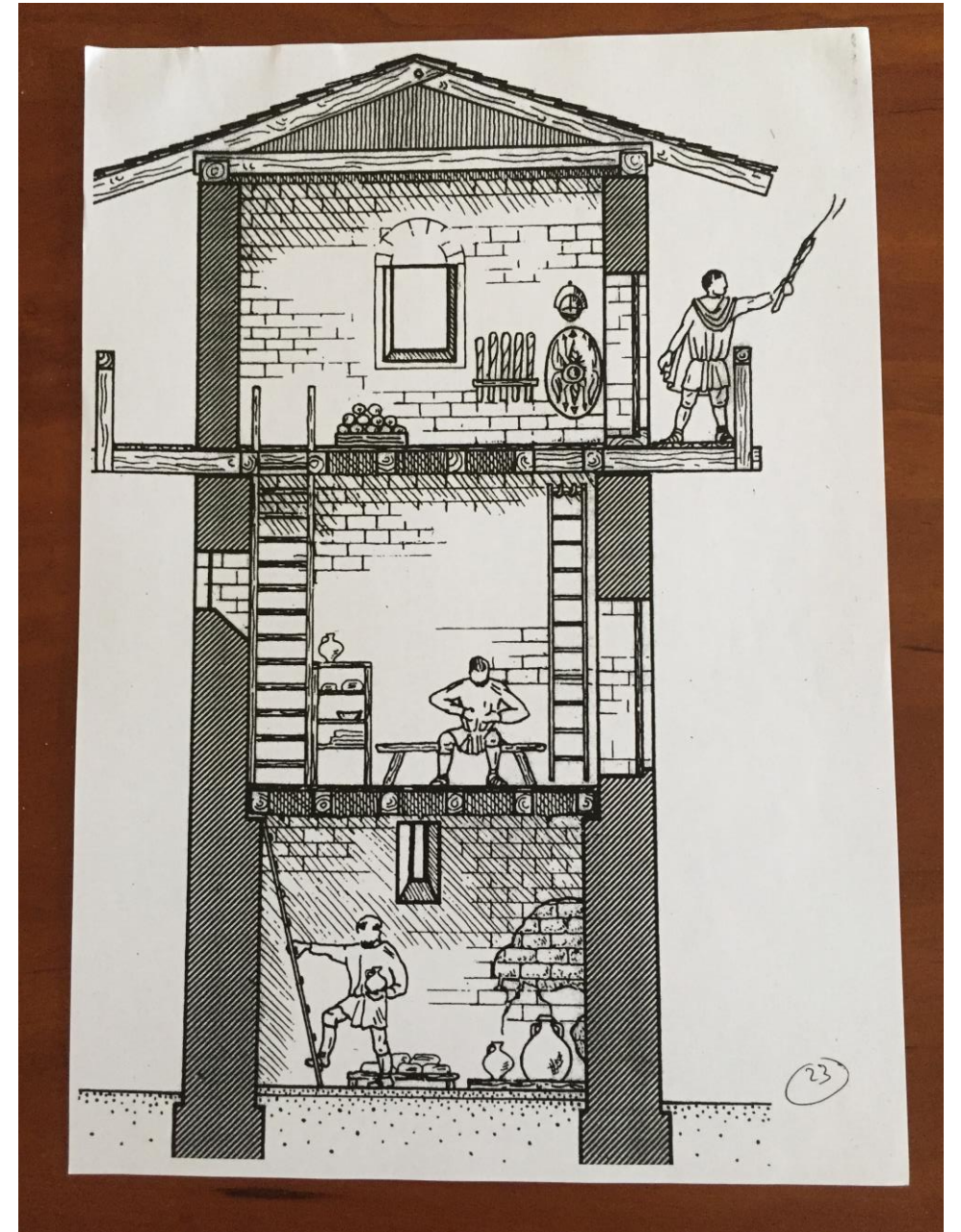
Utrecht/Trajectum 40 AD

Muurresten van het castellum
Stuk weg, via praetoria

Vechten/Fectio (5 AD)

Vechten/Fectio (5 AD)

Wat is er te zien langs de Limes

Kesteren

1. de route verlaat na Kesteren de Neder-Rijn richting de Waal.
2. Castellum Carvo?
3. castella langs de Neder-Rijn

Dodewaard

In het dijkkerkje langs de Waal zit in de toren een fraaie grafsteen van Marcus Traianus Gumattius

Wat is er te zien langs de Limes

Nijmegen (19 BC)

1. Ooit de hoofdstad van Romeins Nederland
2. het schitterend ijzeren masker
3. kunstenaar maakte er een 6mt hoog uitkijkmasker van

Dank voor aandacht